

byly na rozšíření koloniálního panství nebo k ovládnutí světovým trhem, jako válka s jihoafrickými republikami nizozemskými, válka rusko-japonská, válka italsko-turecká v r. 1911—12, která byla podnětem k válečným nepokojům na Balkáně i k hrozné světové válce. V této válce zvláště vyniklo soupeřství Německa o světovládu se západními mocnostmi a o vládu na moři.

25. Pojem a podstata podniků.

Uzavřenost státních území, nacházející výraz v různých merkantilistických naukách a hájená praktickou politikou nejčelnějších státníků (Cromwellem, Colbertem a j.), byla ke sklonku 18. století poněkud překonávána liberalistickými teoriemi a také obchodní praxí se podle toho uvolňovala. Velikolepý rozvoj moderní techniky průmyslové i zemědělské a s tím současně netušené pokroky dopravy železniční, paroplavební a jiných dokonalých komunikací daly podnět ke všeobecným rozsáhlým mezinárodním stykům, spojovaly postupně v 19. a počátkem 20. století celý svět téměř *v jediné lidské společnosti hmotné*. Překonána byla naprosto již dřívější uzavřenost a soběstačnost úzkých územních (teritoriálních) obvodů, která se pociťovala v nejnovější době jako veliké břemeno, když moci se vnutila třeba i rozsáhlým spojeným říším (na př. centrálním mocnostem ve světové válce).

Při nejrychlejší rozšiřování tohoto mezinárodního (mezistátního) společenství nelze si však mysliti, jakoby přechod od soběstačné domácnosti (neb od pozdějších úzkých obvodů městských nebo od státní uzavřenosti) ke všeobecné hmotné součinnosti a směně mezi lidmi veškerého povrchu zemského byl nějak náhlý. Také přerod ten nebyl ani úplně následný. Vedle ukojování potřeb, ke kterému prostředky úkojně mnohostrannými směněmi dostávají se ze všech konců zeměkoule a k nimž používá se sil nejvzdálenějších lidí ze všech plemen a národů, zastihují se dosud četné zbytky dřívější soběstačné rodinné domácnosti. Ovšem že tyto jednotlivé přežitky zdají se přece býti odsouzeny ke konečnému úplnému zániku a brzy snad nezbude po nich ani význačnější stopy.

Nutno arci dodatí, že soběstačná domácnost se po většině dosud udržela ve starých civilizacích asijských (kromě Japonska), jakož i u různých málo civilisovaných národů mimoevropských.

Dokladem pro dalekosáhlou proměnu soběstačného hospodaření v krátké poměrně době nejnovější může býti rozdíl výživy i jiného ukojování hmotného u rolnického lidu v krajinách zemědělských, které moderním průmyslem ani obchodem nebyly ještě mnoho dotčeny a které jsou odlehle od velkých dopravních cest světových, proti úplně společensky upravenému živobytí všech lidí — ani zemědělce samy nevyjímaje — v krajinách průmyslových nebo dokonalými obchodními a dopravními styky vynikajících.

Menší zemědělci v Bukovině nebo ve východní Haliči nebo na Balkáně a v odlehlých částech na Rusi pěstili dosud na svých pozemcích bez použití jakéhokoli nákladnějšího kapitálu (bez značnější práce strojové, bez nákladných hnojiv) po většině vlastní prací svých

príslušníků (členů rodiny, čeledi a j.) obilí, které semílají v malých mlýnech za naturální dávky. Často i připravují si toto obilí k potravě doma velmi nedokonalými přístroji (na př. kroupy ječné vyráběly se někde do nedávna v ručních nedokonalých stoupách domácích). Z mouky z vlastního obilí nabyté pečce se v domácích pekárnách chléb a podobně připravují se z jiných vlastních plodin doma různé pokrmy; také masitá strava bývá z vlastního dobytka doma poraženého nebo z vlastní drůbeže. Stejným způsobem i četné výrobky zhotovují se z vlastních surovin po většině doma někdy dosti vyvinutým (domáckým) průmyslem. — Ovšem bez četných směn se již ani v těchto odlehlých zemích a na odloučených místech zemědělci neobejdou a potřebují dosti mnoho všelikeho obchodního zboží i cizí řemeslné práce. Pomalu již také tam na nejzastřenějším venkově proniká uvědomění, že úplně uzavřená soběstačnost bývá mnohem méně výhodná, nežli když příznivými směnami používá se také cizí pomoci i cizího zboží (že totiž prodá se jistá část vlastních méně potřebných výtěžků nebo surovin a nakoupí se za stržené peníze potřebných věcí, kterých doma buď vůbec nelze mít, nebo jen v nedostatečných a nevýhodných úpravách).

Proti této soběstačnosti nevyvinutých krajů sluší povážiti, jakým složitým postupem a kolikerým spoluúčinkováním podává se dnes v kulturních evropských zemích lidem *nejprostším sama nejobyčejnější potrava*. Na př. pšenice pěstovaná v Argentině na úrodných pampách obdělávaných orným náčiním dodaným snad z Německa nebo z Anglie vyrostla na rolích, které pohnojeny byly chilským ledkem nebo peruanským guanem nebo draselnatými solemi přivezenými z Německa i sklídila se snad prací italských a španělských saisonních dělníků přibylých z Evropy. Dopravena byla po britských lodích jako splátka na kapitály (a úroky z nich), které cizina investovala v Argentině, a prodána byla konečně do Janova, odkud se dostala do velkomlýnů lombardských hnaných elektromotory, k nimž energii poskytují alpské vodní spády. Za peníze pak, které v Itálii dlužili z dodávek švýcarského průmyslového zboží, mouka takto semletá dostala se velikým švýcarským pekárnám, jež své různé pečivo přenechávají jak nejhudším proletářům domácím tak i nádherným hotelům a pensionátům stravujícím cizince všech národů a „glohetrotters“ z celého světa.

Že všechny tyto nesčetné směny a vzájemné služby nejrůznějších zemí i národů ke všeobecné vzájemné spokojenosti se tak přeochoťně, snadně co nejrychleji sprostředkují, o to arci největší zásluhu má neomylný a všude vítaný směnný prostředek, *peníze* totiž (po případě ve spolku s nimi úvěr). Vyhlídkou na peněžitý zisk se všichni na sprostředkování účastnění podjímají s neúnavnou horlivostí úkolu, aby každého — kdo totiž peníze má nebo úvěrem vládne — co možná nepohodlněji zaopatřili vezdejším chlebem.

Jestliže však ojedinele při úpravě pokrmů se jisté přežitky soběstačných domácností dosud zachovaly i v pokročilejších zemích — (na př. pečení chleba z vlastní domácí mouky nebo příprava jiných masitých i rostlinných krmí z domácích zdrojů v rolnických kuchyních), — ač ani vždy to nebývá už tak výhodno, jako kdyby se všecko po-

řizovalo výměnami,^{*)} musila soběstačnost v jiných směrech za nejnovější doby skoro naprosto ustoupiti i ze samých venkovských domácností.

Tak to platí téměř pro všechny výrobky řemeslné, ať se to týče odívání, domácího náčiní i náradí, zařízení a úpravy bytů a vůbec všelikých jiných nejobyčejnějších i nejvšednějších potřeb denního života. Je už naprosto nemyslitelno, aby se ještě kde v západní a ve střední Evropě — (tím méně v pokročilých koloniálních zemích s evropským obyvatelstvem v jiných dílech světa) — vlastní domácí prací z vlastních plodin zhotovovaly jakékoliv druhy nejprostšího prádla nebo obleků. Sprádání a tkaní vláken domácích, dříve ve venkovských domácnostech všeobecné, obstarávají nyní už jen veliké textilní provozovny opatřené nejdokonalejší technikou s použitím ohromných motorických energií. Nyní přece nejobvyklejší vlákna rostlinná i živočišná (bavlna, juta, agave, hedvábí i z valné části také len, konopí a vlna) se ani vlastním lžením našich zemědělců nemohou nabývat. Ale ani další zhotovování prádla a šatstva (bílení a barvení příze, nebo tkaní látek, šití krojů, atd.), ba ani namnoze jejich správký neprovádějí se již v jednotlivých domácnostech. Totéž platí o nábytku i o jiných výrobcích nejvšednější spotřeby.

Všude již místo soběstačné domácnosti rodinné nastoupil podnik, který jest *sociálně zařízen nikoli na ukojování potřeb vlastních, nýbrž k ukojování potřeb cizích*, aby tím *pravidelně spekuloval na zisk*. (Jsou však i podniky, které nechťi především vyzískati, nebo jsou i podniky zcela nezištné.)

Podniky *ve všeobecném zápolení* usilují o ukojování *potřeb cizích*, aby se *úplatou* za to nabytou domohly ukojování vlastního — po případě aby splnily jisté sociální poslání, kterého se z jiných — (nikoli především zištných) pohmutek podjaly. (Na př. podniky dobročinné nebo četné podniky veřejné.) — Podnik chce pravidelně vytěžiti a z výtěžků teprve (směnami různými) míni ukojovati potřeby svých příslušníků. Výtěžek z podniku plyne tím, že za cizí úkoje lze docíliti cen, které převyšují ceny všech obětí (nákladů) věcných i osobních, které byly spotřebovány na úkoje podnikem poskytované.

Podle tohoto výkladu jest podnik *sociálním zařízením* — (po většině za účelem vyzískání, ale někdy také za účelem nezištným, neb aspoň *nikoli především zištné cíle* sledujícím) — *na ukojování cizích potřeb*. K tomu používá *prostředků nejen vlastních, nýbrž po výtce cizích (uvěřených)* jakož i *práce cizí (vedle vlastní) najaté za mzdu*. Úkojné prostředky podnikem sjednané nabízejí se potřebujícím buď *na trhu* nebo *jinakým sociálně ustáleným způsobem* — [na př. pevnými tarify nebo na základě různých úmluv, nebo veřejným zákonným ustanovením atd.] — *za ceny*, nyní už napořád *peněžité*. Ceny podnikem dodaných úkojů pravidlem dávají přebytek nad ceny, které nutno bylo na ukojení potřeb cizích obětovati (čili vynaložiti).

^{*)} Rolník pravidelně nyní (před válkou arcí) pochodil lépe, když svou pšenici na trhu prodal a koupil si pak mouku, krupici nebo jiné mlýnské výrobky, kterých právě doma nejvíce potřeboval; také dodávání chleba bylo výhodnější už od pekařů, než když se peklo v domácích pekárnách.

Podnikání a jeho zevšeobecnění bylo ovšem usnadněno nebo vůbec umožněno značnými přebytky *volných kapitálů i volné práce*, které podnikajícím se všude v hojnosti nabízely od těch, kteří ani sami podnikatí nemohou, ani ze svých vlastních prostředků nedovedou svých potřeb ukojití. (Svěřování kapitálů k provozování jakýchkoli podniků zve se *úvěrem* a úvěru podniky nabývají pravidelně také za úplatu — za *úrokový důchod*.)

Pro náležité vystižení pojmu podniku nutno jest podati podrobný výklad jeho vymezení (definice):

1. Že je podnik *sociálním zařízením*, je již z jeho úkolů zřejmo, aby ukojoval potřeby *nikoli* především *vlastní* (nebo svých příslušníků), nýbrž *potřeby cizí a to co možná v nejšířším rozsahu*. Obrací se skoro každý nynější podnik *k okolí* co možná *rozsáhlému*, ano často chce své úkoje nabízet *celému světu*. Všude jsou podniky, které by *aspoň chtěly* počítati se *zákazníky* po celé zeměkouli nebo nabízejí své služby komukoli a kdekoli. Již z toho obecného nabízení úkojů vyplývá sociální povaha podniku, která vyniká i jinou další sociální skutečností, že ke splnění svých předsevzatých úkolů (ve svém provozu) používá činnosti osob, všelikého zboží i také nehmotných prostředků (na př. myšlenek a duševní práce) od kohokoli. Podnik, jako nabízí své zboží nebo práce nebo jiné služby kterékoliv osobě, podobně hledá k tomu hmotné prostředky (kapitál), práci i myšlenky lidské všude, kdekoli se mu výhodně podávají.

[Je tedy sociální poslání podniků vyznačeno obaplně: jak všeobecnou *nabídkou* dodávaných úkojů tak i všestrannou *poptávkou* po (cizích) kapitálech a (cizích) službách k provozování podnikovému potřebovaných. Obojím směrem podniky se obracejí ke kterémukoli obecnstvu (pravidelně) neomezenému na určité svazky společenské. Podnik snaží se své působení aspoň rozšiřovati až na veškerou společnost lidskou (na *zákazníky* i *dobavatele* kterékoli bez omezení plemene a krajin). — Další sociální význam podniků tkví v tom, že při *všeobecném zápolení* — (při t. zv. „*volné soutěži*“ nebo „*konkurenci*“, pokud arci volné soutěžení je provozování podnikovému přiměřeno) — dociluje se výběrem poměrně nejvhodnějších podnikatelů speciálních: Podnikatelé, kteří dovedou úkoje cizích potřeb sociálně nejlépe vystihnouti a je nejvýhodněji obstarávají, překonávají a vytlačují své soupeře méně způsobilé z trhu nebo z jiných příležitostí k *dobávkám* vhodných úkojů. Podnikáním hledí se dospěti k nejlepšímu sociálnímu výběru jak hmotných prostředků tak i lidských sil a schopností.]

2. Pojem podniků byl dosud (v národohospodářských učebnicích) velmi nevhodně zužován: Bylo o podnicích mluveno, jakoby *po výtce* se zabývaly jen *výrobou, směnou* (k níž pojil se *úvěr*) a *dopravou*. [Ba namnoze byl kladen důraz především jen *na výrobu*, hlavně skoro jen *výrobními podniky* se v národohospodářských učebnicích zabývalo.] Ale *podniky výrobní jsou jen dosti omezenou částí* — (třebas velmi důležitou) — *podnikatelské činnosti vůbec!* Při podnicích naprosto nejedná se toliko o výrobu, nýbrž jejich působnost vztahuje se *na jakékoliv ukojování lidských potřeb pro cizí příslušníky*, jak ostatně

instinktivně správně to vystihuje smysl toho slova, jak se ho užívá v obecné mluvě.

Tedy vedle *všeliké výroby* podniky zabývají se nejen *směnami, zařízeními tržními, dopravou všeho druhu* i jejím obstaráváním (*spedici*), *úvěrními a platebními službami, nýbrž i jinými nescetnými a nerozmanitějšími úkoly lidskými.*

Podniky jsou *kterákoli zařízení spekulativní, lěžící z rozdílu cenových* nebo ze vzniku nových potřeb nebo rozšiřující a obměňující potřeby, které se vyskytují toliko v některých krajích nebo které teprve vznikají.

Podrobněji sluší vytknouti jednotlivé druhy podnikatelské kromě výroby, obchodu, úvěru a dopravy:

Podniky bývají *k jakémukoliv zastupování právnímu, k právní pomoci vůbec*: (advokáti, obhájci v přích trestních i civilních za plat, notáři, pokud nejsou veřejně honorovanými úředníky, právní agenti atd. jsou podnikateli).

Dále *prostředkovatelé všelikých služeb a jednáni hmotného i nehmotného rázu* (dohazovači, agenti, průvodčí cizinců, cestovní kanceláře, poradatelé cestovních společností, turistická zařízení jako noclehárny, útulky, chaty a jiná zařízení na pohostění cestujících; písaři opatřující soukromou korespondenci; překladatelské kanceláře; zpravodajské agentury atd.).

Podniky jsou *pojišťovny a samostatné pojišťovatelské agentury* (zprostředkující pro několik pojišťoven), *cestující jednatelé* (pro více firem) a jiné všelijaké agentie a různá zprostředkovatelství.

Podniky pečují také *o všelikou závalu obecnstva* nebo *s ní spekulují* (divadla, koncertní síně, všeliké produkce, dioramata, pannotika, kinodivadla, variétés, cirkusy, závodiště, zvěřince, kočovní komedianti; rovněž i zoologické a botanické zahrady, vivaria, akvaria atd.; různé výstavy a produkce obchodní, umělecké a j.).

Podniky starají se *o zdraví lidské a hygienu vůbec*. (Podnikatelem je lékař za honorář ordinující, podniky jsou sanatoria, operační síně, porodnice a porodní báby, lázně a lázeňská zařízení, orthopaedické ústavy, klimatické stanice, lékárny, dílny na přípravky k lékům a obchod s nimi, ústavy gymnastické, chorobince, nemocnice, desinfekční stanice, různé ústavy pro tělesné i duševní nedostatky, úprava a prodej léčivých a minerálních vod atd.).

Podniky mohou býti rovně různá zařízení *k vědeckým pracím a ke vzdělání, k vědeckým výzkumům, k ukojování uměleckých potřeb a požitků* (musea vědecká, umělecká a odborná; vědecké i zábavné knihovny a půjčovny knih; ústavy ke všelikému vědeckému badání, vědecké a pokusné stanice všeho druhu; veřejně pořádané přednášky atd.). K tomu se pojí *podniky vyučovací a vychovávací, soukromí učitelé* všeho druhu nabízející své služby obecnstvu, podobně i *školy všech stupňů a vychovatelny*; dále podniky *literární a nakladatelské, žurnalistické závody, časopisy, závody provozující obchod literárními i uměleckými výrobky* a je *mechanický rozmnožující, společností výzkumné* atd.

Dále závody *starožitnické a sběratelské* (také vetešnické). Pak podniky *k využitkování všelikých vynálezů.*

K bezprostřednímu ukojování cizích potřeb slouží podnikatelská zařízení *hostinců, hotelů, klubů společenských, pensionátů, veřejných jídelen, stravoven a asylů, pořádání příležitostných hostin* (svatebních a j.).

K účelům (lepšího) *bydlení* a zařízení obytných místností jsou všeliké podniky *stavební, vodovodů, plynovodů, osvětlovací, kanalizační*, jakož i rozmanité podniky *instalační a dekorační* atd.

Směně slouží různé podniky *tržní a tržnice; výstavy a výstavní trhy, společné řemeslnické prodejny a k nákupu zboží, jatky*; k nim dluží se *společenské dílny, stanice dodávající motorickou energii a t. p.*

Ke všelikému ukojování potřeb *nehmotného rázu* budtež ještě uvedeny na př. podniky *ke zprostředkování sňatků, k obstarávání různých rodinných a intimních informací (detektivní podniky), podniky reklamní pro všeliké služby, (také insertní kanceláře); kanceláře vyhledávající staré šlechtické tituly* nebo jiné společenské výsady; *pompej funébrs, krematoria* atd.

Ale i zařízení k *využití rozmanitých lidských slabostí* neb i *neřestí* může býti využitkováno podnikatelsky: všeliké nabízení a *připravování zázračných prostředků (kosmetických, zázračných léků, zdravotních lektvarů), živnosti vykladačů karet i vykořisťování jiné pověrčivosti lidské. Neřestné pudy udržují a podporují podniky prostituční, nevěstince, různé vykríčené domy, krémy, herny, úkryty odcizeného zboží a jiných nemravných příležitostí; podnikatelské rozšiřování tajných prostředků, zejména také k potlačování klíčícího života lidského* atd.

Vůbec je tedy podnikem každé jakékoli trvalejší zařízení *spekulující* neb *obstarávající* ukojování potřeb cizích ať hmotného či *nehmotného rázu*. Již z kusých výpočtů zde podaných je zřetelno, *kterak bylo nevhodno i naprosto nepostačovalo, když se pojem podniků po výtce jen omezoval na výrobu, směnu a dopravu, nebo když namnoze i při vymezování pojmu toho se vytykala především výroba, při čemž se ještě hlavně myslilo na výrobu průmyslovou.*

3. Podniky *pravidelně* jeví snahu *těžiti a vyzískávati* z ukojování cizích potřeb. To však *není již zcela nezbytným znakem* všech podniků, ačkoliv *podniky soukromé z největší části a podniky veřejné často bývají provozovány pro zisk*. I podniky z *nezištných pohnutek* založené často *hledí svým provozem stejně vyzískávati jako jiné po výtce zištné podniky*; arci zisků z provozu *plynoucích* neužívají pak k účelům *samých provozovatelů, nýbrž věnují je všeužitečným zájmům*. Podniky *soukromé, které by při svém provozu nezařídily své náklady (mzdy, služné, nákupy surovin, úrokovou míru kapitálů* uvěřených, jakož i jiné různé potřebné prostředky) podle zásad *hospodárnosti, tak že by jejich náklady provozovací rovnaly se* neb i *převyšovaly sumy stržené za dodávané úkoje, nemohly by při všeobecné soutěži obstáti a brzy by vyčerpaly své sebe hojnější zdroje a na konec byly by nuceny ustati od provozování.*

Jsou ovšem — dosti celkem řídké — *příklady, kdy soukromé podniky udržují si ráz nezištného provozu buď k prokazování dobročinnosti (nadační podniky) nebo ke všeobecné humanitním účelům (ústavy pomocné na úlehčení různých neblahých následků ze vše-*

líkých lidských vad a strádání plynoucích), nebo k účelům kulturním (soukromé ústavy vědecké, vzdělávací, umělecké věnované k používání a prospěchu širokého obecnstva), nebo k užítku některé církve, nebo podniky k jakýmkoli osobním požitkům přepychovým (jako podniky hovící různé okázalosti, nádheře a požívačnosti bohatých společenských tříd). Ale výjimky takové nikterak nevyvracejí pravidla, že soukromé podniky zdrcující většinou hlavně o zisk se snaží; jednak i ony nezištné podniky často svou nezištnost neprojevují ani svým provozem, nýbrž toliko věnováním vyzískaných výtěžků k účelům všeužitečným — (nebo k přepychové spotřebě a okázalosti).

Ale *zbývá přece čteně podniků, které nepotřebují se o zisk namáhati* a také on nesoutěží s jinými podniky. Jsou to především *mnohé podniky veřejné* provozované společenskými celky, které si používané prostředky provozní opatřují jinakým způsobem nežli pravidelnými zisky podnikatelskými. Veřejná hospodářství své podniky provozují a udržují také ze zcela jiných pohnutek nežli pravidelně podnikatelé soukromí. Ze soukromých podniků se dosti podobají veřejným provozy *spolkové*, které věnují se všeužitečným účelům nebo dílům lidumilným. Veřejné korporace a spolky (dobrovolně přihlášeného členstva) mohou provozní kapitály a schodky provozu doplňovati z platů svých příslušníků — (buď nucenými dárkami nebo dobrovolnými příspěvky).

Takovými nikoli na zisk zřízenými podniky mimo provoz státní, obecní a jiných veřejných hospodářství jsou různá spolková zařízení soukromého rázu, jako sady, cesty, úpravy pro pohodlí a umělecký požitek všelikých okrašlovacích spolků; hřiště, zápasišťe a různé materiální opatřování pro sportovní svazy; klubovní místnosti pro společenský styk spolčených členů; čítárny, tělocvičny, zábavní místnosti různých sdružení; útulky, chaty a hotely turistických jednot; podpůrné ústavy; vědecké, umělecké a vzdělávací podniky všelikých svazků; různé nadace lidumilné nebo veřejným jakýmkoli prospěchům věnované nebo ke všeobecnému používání určené. Podobného rázu jsou též všeliké církevní ústavy buď pro hmotné zaplacení duchovenstva (i laiků k církví příslušejících), nebo všeliké stavby, díla i jiná hmotná péče ke službám kultů a církví, pokud jsou budovány a udržovány příspěvky vyznavačů (ať dobrovolnými ať vynucovanými církevními poplatky).

Zvláště jest nyní už mnoho podniků patřících veřejným hospodářstvím, jichž provoz mimo vlastní výtěžky a zisky jest zajištěn *výnosem všelikých berní a jiných důchodů veřejných*. Množství, rozsah i obor působnosti těchto veřejných podniků stále se rozmáhá, jak to bylo naznačeno již při výkladech o *potřebách kolektivních*. Podrobný rozbor o nich ovšem nutno odkázati do *finanční vědy*.

Leč ani podniky veřejné nebo spolkové, které sledují účely všeužitečné, nemusí se vždy lišiti od ostatních podniků soukromých, pokud svým provozem hledí se domoci hmotných úspěchů a přiměřeného zisku. Mohou se o zisk namáhati *v úplně volné soutěži* s ostatními podniky soukromými podle týchž zásad hospodaření, které je u podniků soukromých všeobecně obvyklé.

Ovšem mají veřejná hospodářství (a podobně často i spolky s do-

brovolně přístupujícím členstvem) možnost zaříditi si své podniky podle různých zásad, jak nejvhodněji se to hodí pro účely jimi sledované. Provoz takových *veřejných podniků* (neb i soukromých, spolkových) dá se zaříditi asi podle těchto různých hlavních zásad:

a) Podniky veřejné (nebo soukromé, dobročinné, spolkové atd.) dodávají své úkony nebo zboží bez ohledu na čistý výtěžek, po případě úplně bez platů, buď všem nebo aspoň veliké většině účastníků (méně zámožným a chudým, nebo různě jinak vyloučeným příslušníkům). Tak tomu je při podnicích všeobecné důležitosti nebo všeobecnému blahu určených. Jednotlivě lze vytknouti různé ústavy vzdělavací, výchovné, dobročinné, velikou část dopravy (silnice, obecní cesty, mnohé splavné řeky, průplavy, přístavy atd.), zdravotní zařízení, bezpečnostní opatření a velmi mnoho veřejných provozů k jakýmkoli blahobytným úspěchům obecnstva.

b) Veřejné podniky mohou vedle jiných účelů vhodných k podporování veřejného blaha neupouštěti zároveň od čistého výtěžku, kterého lze při tom dosíci. (To se děje tím způsobem, že buď veškerý své služby, nebo alespoň část jich — zámožnějším na př. — poskytují za přiměřenou úhradu, která hradí jak náklady provozní, po případě mohou si i dopomáhati k jistému mírnému zisku.) Mezi takové podniky patří ve většině států nebo říší pošta, státní tiskárny a publikace jimi zhotovené, některé výzkumné a zkušební stanice atd. Často jednotlivé podniky toho druhu jsou od veřejných hospodářství prohlášeny za správní monopoly, ale sluší je rozeznávat od *daňových* monopolů (viz e).

c) Některé podniky prospívají lépe ve veřejném provozu nebo z jistých důvodů obecného prospěchu nemohou se ponechat v soukromém provozu a ovšem se hledí vedle jiných prospěchů, které veřejný provoz odůvodňují, zároveň domoci přiměřeného čistého výtěžku k uhrazení všelikých jiných veřejných potřeb. Podniků těch rozšiřováním veřejné působnosti stále přibývá. Takovými podniky jsou na př. mincovny, puncovny, cejchovny, ústavy ke zkoumání potravin, aby nebyly falšovány, výroby různých ser a očkovacích látek atd.

d) Zřizují se podniky veřejné všelikého druhu, jichž provoz se k veřejnému způsobu hospodářství hodí stejně jako soukromému, především za tím účelem, aby se *nabylo důchodů* k uhrazení veřejných potřeb *také jiným způsobem nežli berněmi*. I v tom smyslu se veřejné podniky všemi směry dosti rozšířily. (Různé výdělečné a výnosné podniky veřejné.)

e) Veřejná hospodářství často si vyhradila určitá odvětví podniků vylučně pro svůj vlastní provoz, aby neomezeným a libovolným ustanovováním cen mohla důchody z nich zvyšovati a takovým způsobem aby ukládala svým příslušníkům velmi *výnosné daně spotřební* nebo vůbec dávky nepřímé. Jsou to různé *daňové monopoly*, které si pro sebe vyhradil stát nebo říše (monopoly: tabákový, solní, sirkový, líhový, obilní, výbušných látek, některých energetických zdrojů, jako využitkování petrolejových zřidel, nebo vodních spádů, jistého dolování atd.). Ale také obce a jiná veřejná hospodářství mohou podobně jistých provozů monopolycký využívat (na př. monopolický provoz obecních jatek, tržnic, dopravy pouliční a mostní atd.).

f) Ke svým účelům konečně veřejná hospodářství zařizují si jakékoli podniky, které jinak bývají soukromými, kdykoli to uznají za vhodné. Zvláště v pohnutých dobách válečných nebo nepokojných mohou všechny druhy podnikání býti převzaty státem neb obcemi, aby se jistě potřeby mohly rovnoměrněji ukojovati. (Na př. dopravní, aprousační podniky atd.)

4. Podnikatelská organizace a její zevšeobecnění bylo podporováno zvláště (jak už na to poukázáno) a) nahromaděním velikých kapitálů (surovin, přírodních energií motorických, všelikých hmotných úspor ve velkých zámožných státech, zejména také rozhojněním drahých kovů ve službách peněžitých a všeobecným rozšířením úvěru a úvěrních zařízení); b) zdokonaleným technickým zpracováním kapitálů a c) diferencováním lidských zaměstnání a tříděním jich dle odborných dovedností. Tyto lidské síly byly pak pravidelně vždy v dostatečném počtu pohotově podle nyní naporád platného sociálního pořádku, který všude vytvořil přečetnou pracovní třídu — (ohromnou většinu) — lidí postrádajících *vlastních* úkojných prostředků a nucených za tyto prostředky nabízetí své služby (dostí nepatrné menšiny kapitalistických podnikatelů). Následkem uvolnění poddanských svazků dřívějších pracující lidé bez vlastních provozních prostředků mohli volně svou práci disponovati a stále nabízejí své síly a schopnosti lém podnikatelům, kteří je nejvýhodněji platí.

Stále rostoucí hojnost hmotných kapitálů, zdokonalená technika a vzrůstající se nabídka volných pracovních sil odkázaných na výležek svého zaměstnání (na mzdu) a současně s tím provedená veliká specialisace lidských povolání a provozních i úkojných procesů, přivedla lidstvo ke všeobecné součinnosti i ke všeobecnému společenství úkojnému pomocí podnikatelské organizace.

Ovšem i za starších dob při společenské nesvobodě četných vrstev lidských dospělo se občas také k podnikatelskému provozu ve velkém.

[K příkladům pro to již dříve uvedeným o manufakturách athenských nebo karthaginských i římských plantážích a dolech s otroky sluší dodat, jak na př. zmohutněly ve středověku ve *Florencii* (i v jiných severoitalských městech) veliké továrny na sukna: Kupovaly velmi lacinou vlnu, nahromaděnou v klášterních i světských panstvích anglických a vyráběly pomocí domácích nevolníků drahá sukna, která zase prodávána byla v severních zemích evropských (také ve Velké Británii samé). Vlnu britské kláštery i jiná duchovní a světská panství tamější mohly dodávati nadmíru lacinou, protože ji odváděl poplatný, poddaný lid jako desátek; nashromáždily se jí takové spousty, že si s ní jejich páni nevěděli rady a ochotně za nepatrné ceny ji tedy nabízeli italským kupecům. (Viz *Sombart*: „Der Kapitalismus.“) Rovněž prosluly bavlněné, tabákové, rýžové i jiné plantáže v severoamerických jižních státech otrokářských, které obdělávány byly houfy černých otroků, jejich pracovní síly byly nelidským způsobem vykořisťovány. Podobné byly cukrové a tabákové i jiné plantáže v Západní Indii, kávové v Brasilii a doły na drahé rudy v Peru (v nynější republice Peru a Bolivii). — Doly jisté míry se dosud vykořisťuje přespříliš laciná práce čínských dělníků a východoindických kuliů na plantážích amerických nebo jihoasijských nebo v dolech jihoafrických a j.]